

Streszczenie

Według klasyfikacji diagnostycznej DSM-5 (APA, 2013) jednym z potencjalnych źródeł zespołu stresu pourazowego (ang. *posttraumatic stress disorder*, PTSD) jest *pośrednia* ekspozycja na zdarzenia traumatyczne (ang. *indirect exposure*), czyli konfrontacja z traumatycznymi doświadczeniami innych osób. Istnieją kontrowersje dotyczące konceptualizacji pośredniej ekspozycji oraz interpretacji mechanizmów pośredniej traumatyzacji (ang. *indirect traumatization*), tj. rozwoju symptomów PTSD w jej następstwie (Hensel, Ruiz, Finney i Dewa, 2015; May i Wisco, 2015). Głównym celem niniejszej rozprawy była wieloaspektowa analiza relacji pomiędzy pośrednią ekspozycją na zdarzenia traumatyczne a stresem pourazowym, a w szczególności ocena: 1) *rozpowszechnienia* bezpośrednich i pośrednich doświadczeń traumatycznych i ich następstw w populacji ogólnej, 2) *złożoności* pośredniej ekspozycji na zdarzenia traumatyczne, czyli zróżnicowania efektów poszczególnych jej wymiarów na stres pourazowy, 3) *unikalności* efektów pośredniej ekspozycji, tj. ich niezależności wobec efektów ekspozycji bezpośredniej na stres pourazowy, 4) potencjalnego *podobieństwa* mechanizmów traumatyzacji pośredniej i bezpośredniej, a także 5) *uniwersalności* procesów pośredniej traumatyzacji, czyli ich niezależności od kontekstu ekspozycji.

Powyższe cele zrealizowałam w ramach dwóch badań: eksploracyjnego Badania 1, przeprowadzonego na reprezentatywnej próbie osób pomiędzy 18 a 65 rokiem życia ($N = 808$) oraz Badania 2, podłużnego z czterema momentami pomiaru w trzymiesięcznych interwałach, wśród osób o przynajmniej jednym pośrednim doświadczeniu traumatycznym ($N = 570$). W Badaniu 1 ocenie poddałam rozpowszechnienie traumatycznych doświadczeń i PTSD w populacji osób dorosłych w Polsce oraz poszukiwałam ich socjodemograficznych korelatów. Analizowałam także unikalne związki pomiędzy poszczególnymi wskaźnikami pośredniej ekspozycji: różnorodnością, natężeniem, częstotliwością oraz jej subiektywnie

ocenianym wpływem a symptomami stresu pourazowego. Wskazane efekty eksplorowałam odrębnie dla dwóch kontekstów ekspozycji: w bliskiej relacji z uczestnikami traumatycznych zdarzeń (w rodzinie, gronie przyjaciół) oraz w ramach pracy zawodowej. W Badaniu 2 weryfikowałam proces pośredniej traumatyzacji w oparciu o dwa modele teoretyczne traumatyzacji *bezpośredniej*: model emocjonalnego przetwarzania traumy (Foa i Kozak, 1991; Foa i Rothbaum, 1998) oraz model społeczno-poznawczy (Benight i Bandura, 2004). Przewidywałam cztery potencjalne mechanizmy: 1) bezpośredni związek pomiędzy poszczególnymi wskaźnikami pośredniej ekspozycji a stresem pourazowym: wysoki poziom ekspozycji prowadzić będzie do wzrostu natężenia symptomów stresu pourazowego, 2, 3) mediacyjne efekty negatywnych przekonań potraumatycznych i przekonań o własnej skuteczności: wysoki poziom ekspozycji związany będzie ze wzrostem negatywnych przekonań potraumatycznych lub obniżeniem przekonań o własnej skuteczności, które z kolei prowadzić będą do wzrostu natężenia symptomów stresu pourazowego, 4) efekt mediacji sekwencyjnej: wysoki poziom ekspozycji będzie wiązać się z wyższym natężeniem symptomów PTSD poprzez kolejno wzrost negatywnych przekonań potraumatycznych, a następnie obniżenie przekonań o własnej skuteczności. Oceniałam uniwersalność testowanych mechanizmów poprzez ich równoległą weryfikację dla ekspozycji w bliskiej relacji i w ramach pracy zawodowej. Dane w obu badaniach zebrane zostały za pośrednictwem kwestionariuszy online. Analizy statystyczne przeprowadziłam metodą modelowania strukturalnego (SEM) z bootstrappingiem, w trzech wariantach: analizy równań strukturalnych w modelu ze zmiennymi wyłącznie latentnymi i w modelu MIMIC (Jöreskog i Goldberger, 1975; Badanie 1) oraz analizy mediacji dla danych podłużnych w autoregresywnym modelu krzyżowym CLPM (Cole i Maxwell, 2003; Badanie 2).

Wyniki wskazały na wysokie rozpowszechnienie ekspozycji na dowolne zdarzenie traumatyczne (95,1 %) oraz PTSD (21,2%) w badanej populacji, z istotnymi różnicami ze

względem płci i wieku badanych dla poszczególnych rodzajów traumatycznych doświadczeń. Zaobserwowany został ogólnopopulacyjny efekt pośredniej traumatyzacji: pośrednie doświadczenia traumatyczne były powszechne i predykcyjne dla PTSD. Pośrednia ekspozycja okazała się zjawiskiem złożonym, o unikalnych i niejednakowych co do rodzaju, siły i znaku efektach poszczególnych jej wymiarów na stres pourazowy. Wyłącznie jeden wskaźnik—subiektywnie oceniany wpływ ekspozycji—pozostawał konsekwentnie w bezpośredniej relacji ze stresem pourazowym: wyższa negatywna ocena ekspozycji wiązała się z wyższym natężeniem symptomów stresu (Badanie 1 i 2). Rezultat ten podkreśla rolę subiektywnego komponentu pośrednich doświadczeń traumatycznych w procesie traumatyzacji. Relacje pomiędzy obiektywnymi wskaźnikami ekspozycji: jej różnorodnością, natężeniem i częstotliwością a stresem pourazowym okazały się zróżnicowane zarówno w kontekście perspektywy czasowej pomiaru, jak i okoliczności ekspozycji. Zaobserwowane efekty były unikalne, tj. istotne przy kontroli analogicznych efektów ekspozycji bezpośredniej. Wyniki Badania 2 wskazały natomiast na częściowe podobieństwo procesów pośredniej i bezpośredniej traumatyzacji, a jednocześnie zaledwie częściową ich uniwersalność: jeden z testowanych mechanizmów—mediacyjny efekt przekonań o własnej skuteczności w radzeniu sobie z pośrednią traumą—był istotny dla relacji pomiędzy natężeniem i częstotliwością pośredniej ekspozycji a stresem pourazowym. Efekt ten ujawnił się jednak *wyłącznie* w kontekście ekspozycji zawodowej i okazał się przeciwny do przypuszczanego: wyższe natężenie i częstotliwość pośredniej ekspozycji wiązały się z *wyższymi* przekonaniami o własnej skuteczności, które z kolei były predyktorem *niższego* poziomu symptomów stresu pourazowego. Wynik ten wskazuje na pozytywną rolę przekonań o własnej skuteczności w procesie potraumatycznej adaptacji. Mediacyjny efekt negatywnych przekonań potraumatycznych oraz efekt mediacji sekwencyjnej nie zostały potwierdzone, bez względu

na okoliczności ekspozycji, choć potencjalna rola wskazanych mechanizmów w procesie pośredniej traumatyzacji nie została wykluczona.

Uzyskane rezultaty stanowią oryginalny wkład w problematykę psychologicznych następstw pośrednich doświadczeń traumatycznych, stanowiąc argument w dyskusji nad koncepcyjną tożsamością *versus* odrębnością procesów traumatyzacji bezpośredniej i pośredniej (McNally, 2009). Realizacja badań w populacji ogólnej umożliwiła dokonanie pierwszych oszacowań życiowego rozpowszechnienia pośrednich doświadczeń traumatycznych i warunkowego ryzyka PTSD. Jako główne ograniczenia wskazać można retrospektywny, samoopisowy i kumulatywny pomiar doświadczeń traumatycznych, niedookreślony status niektórych elementów koncepcyjnego modelu traumy, a także kwotowy dobór próby w badaniu ogólnopopulacyjnym oraz wysoki ubytek osób badanych pomiędzy kolejnymi pomiarami badania podłużnego. Wyniki mogą mieć zastosowanie w praktyce, przede wszystkim dla projektowania interwencji skierowanych na zapobieganie i redukcję stresu pourazowego wśród osób o pośrednich doświadczeniach traumatycznych, wpisując tym samym zaprezentowany projekt w nurt badań podstawowych o potencjalne aplikacyjnym (ang. *use-inspired basic research*).

Słowa kluczowe: stres traumatyczny, stres pourazowy, PTSD, pośrednia ekspozycja, pośrednia traumatyzacja, wtórny stres traumatyczny, STS, przekonania potraumatyczne, przekonania o własnej skuteczności